

Γεωγραφίες

Αρ. 40 (2022)

Γεωγραφίες, Τεύχος 40, 2022

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ: ΙΣΧΥΡΟ ΑΠΟΤΥΠΩΜΑ ΜΕ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΕΝΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑ

Σοφία Σκορδίλη

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ: ΙΣΧΥΡΟ ΑΠΟΤΥΠΩΜΑ ΜΕ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΕΝΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑ

Σοφία Σκορδίλη¹

Economic Geography and Regional Development: Strong footprint with limited presence
Sophia Skordili

Η Οικονομική Γεωγραφία (ΟΓ), αναγνωρίστηκε ως αυτόνομος κλάδος της Ανθρωπογεωγραφίας ήδη από τα τέλη του 19^{ου} – αρχές του 20^{ου} αιώνα. Με λίγα λόγια, εξετάζει *τι είναι πού, για ποιο λόγο και γιατί μας ενδιαφέρει*;² Τα δυο πρώτα ερωτήματα αποτελούν το ερευνητικό αντικείμενο της χωροθέτησης της οικονομικής δραστηριότητας, ενώ το τρίτο απαντάται με τη μελέτη της περιφερειακής ανάπτυξης (ΠΑ), που προκύπτει από την άνιση ανάπτυξη και γεωγραφική διασπορά της κυρίαρχης οικονομικής δραστηριότητας.

Σκοπός αυτού του σημειώματος είναι η επισκόπηση των άρθρων που έχουν δημοσιευτεί στο περιοδικό *ΓΕΩΓΡΑΦΙΕΣ* και εντάσσονται στις γνωστικές περιοχές της ΟΓ και της ΠΑ προκειμένου να εντοπιστεί το στίγμα του περιοδικού και να αξιολογηθεί η συνεισφορά του στη διαμόρφωση των σχετικών συζητήσεων που διεξάγονται αυτήν την περίοδο στην Ελλάδα.

Οι πρώτες δεκαετίες του 21^{ου} αιώνα, που συμπίπτουν με την κυκλοφορία του περιοδικού *ΓΕΩΓΡΑΦΙΕΣ*, είναι μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα και γόνιμη περίοδος για την ΟΓ. Τα καθιερωμένα διεθνή επιστημονικά περιοδικά του κλάδου αυξάνονται σε αριθμό και επαυξάνουν τους δείκτες απήχησης με γρήγορους ρυθμούς. Το περιοδικό *Economic Geography*, η έκδοση του οποίου σηματοδοτεί το τελευταίο στάδιο της αναγνώρισης του κλάδου από την ακαδημαϊκή κοινότητα³, σύντομα θα γιορτάσει τα 100 χρόνια αδιάλειπτης κυκλοφορίας, με δείκτη απήχησης στο 14,9. Επίδοση που θα φάνταζε απίθανη στην αρχή του αιώνα. Παράλληλα, οι σημαντικότεροι ακαδημαϊκοί εκδοτικοί οίκοι τροφοδοτούν αδιάκοπα τη βιβλιογραφία με νέες σχετικές Συλλογές Κειμένων και Διδακτικά Εγχειρίδια. Πιο σημαντικά, αναπτύσσεται σημαντικός διάλογος ανάμεσα στην ΟΓ και άλλες επιστημονικές περιοχές των Κοινωνικών Επιστημών, όπως η Διεθνής Οικονομική και η Οικονομική των Επιχειρήσεων.

Το περιοδικό *ΓΕΩΓΡΑΦΙΕΣ* είναι ένα σημαντικό βήμα για την ελληνική ακαδημαϊκή και ερευνητική κοινότητα των επιστημόνων του χώρου. Η σχολαστική αναζήτηση για άρθρα τα οποία πραγματεύονται ζητήματα της ΟΓ και της ΠΑ στα 38 τεύχη του περιοδικού, που κυκλοφόρησαν την εικοσαετία 2001-2021, εντόπισε ένα περιορισμένο αριθμό. Δυσανάλογα μικρό σε συγκριτικά με τη σχετική σημασία των δυο ειδικεύσεων στην Ανθρωπογεωγραφία. Ειδικότερα, σε περισσότερα από τα μισά τεύχη του περιοδικού, στα 23 από τα 39, η ΟΓ και η ΠΑ απουσιάζουν από την αρθρογραφία του περιοδικού.

Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί ότι η παρουσία της ΟΓ και της ΠΑ είναι αξιόλογη σε άλλα τμήματα του περιοδικού όπως οι γεωεπικαιρότητες, η βιβλιοκριτική και η παρουσίαση φοιτητικών εργασιών. Πιο σημαντικά, το περιοδικό έχει παρουσιάσει σε ειδικά αφιερώματα το έργο δυο κορυφαίων σύγχρονων Οικονομικών Γεωγράφων της Doreen Massey και του David Harvey.

Ένας μικρός αριθμός άρθρων ευρίσκονται στις παρυφές των δυο γνωστικών περιοχών. Μεταξύ άλλων, τέσσερα παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη συνάφεια. Τα τρία από αυτά πραγματεύονται ζητήματα επιχειρηματικότητας που προσεγγίζουν, κατά κύριο λόγο, από τη σκοπιά της Πολιτικής Γεωγραφίας⁴, των Σπουδών Φύλου⁵ και των Του-

1.Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, skordili@hua.gr

ριστικών Σπουδών⁶. Το τέταρτο,⁷ περιλαμβάνεται σε αφιέρωμα στη γεωγραφική εκπαίδευση και επικεντρώνει στη διαχρονική παρουσία χωρικών μαθημάτων στα προγράμματα οικονομικών σχολών.

Η ενότητα που ακολουθεί παρουσιάζει τις σημαντικές πρόσφατες εξελίξεις στην ΟΓ και την ΠΑ. Στη συνέχεια παρουσιάζεται συνοπτικά η σχετική αρθρογραφία του περιοδικού ομαδοποιημένη σε πέντε γενικές θεματικές. Η καταληκτική ενότητα επιχειρεί να συνοψίσει τη συμβολή των άρθρων στο σχετικό επιστημονικό διάλογο που διεξάγεται στην Ελλάδα και να εντοπίσει τυχόν αδυναμίες που θα μπορούσαν να διορθωθούν.

ΟΓ και ΠΑ τον 21ο αιώνα

Η ΟΓ δεν είναι ένα στατικό αντικείμενο μελέτης αλλά μετασχηματίζεται από τις αλλαγές στο ευρύτερο οικονομικό και επιχειρηματικό περιβάλλον. Τη «χρυσή εποχή του καπιταλισμού», τις δεκαετίες 1950 και 1960 το βασικό ερευνητικό ερώτημα ήταν η επιλογή του τύπου εγκατάστασης των νέων μεταποιητικών μονάδων. Στη συνέχεια, στο πλαίσιο της αποβιομηχάνισης και ανεργίας των παραδοσιακών βιομηχανικών περιοχών, το μελετητικό ενδιαφέρον στράφηκε σε περιφέρειες που επέτυχαν υψηλούς αναπτυξιακούς ρυθμούς και στήριξαν την ανάπτυξη τους σε Τοπικά Δίκτυα Συνεργαζόμενων επιχειρήσεων. Κάτω από την ομπρέλα της «νέας περιφερειακότητας» αναπτύχθηκαν εναλλακτικές προσεγγίσεις που ανέδειξαν τη σημασία της χωρικής γειτνίασης στην παραγωγή και της ύπαρξης χωρικά εντοπισμένων υλικών και λιγότερο χειροπιαστών πόρων. Επιπλέον έγινε φανερό ότι η οικονομική δραστηριότητα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως κοινωνική δραστηριότητα. Κοινωνικοί, πολιτισμικοί και θεσμικοί παράγοντες ευρίσκονται στην καρδιά της οικονομικής επιτυχίας και πρέπει να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη (Amin & Thrift, 1995; Storper, 1997; Χατζημιχάλης, 2018). Ένα σημαντικό σκέλος αυτών των προσεγγίσεων επικεντρώνει στην περιφέρεια ως καινοτομικό περιβάλλον που ευρίσκεται σε διαδικασία εκμάθησης και ενθαρρύνει και υποβοηθά την ανάπτυξη καινοτομιών από τις επιχειρήσεις (Morgan, 1997).

Οι συζητήσεις αυτές ευρίσκονται σε πλήρη εξέλιξη τις δυο πρώτες δεκαετίες του 21^{ου} αιώνα οπότε δυο νέες

έννοιες – κλειδιά ευρίσκονται πίσω από τους ευρύτερους μετασχηματισμούς που διαμορφώνουν ένα διασυνδεδεμένο και ευμετάβλητο περιβάλλον: η Παγκοσμιοποίηση και οι Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνιών (ΤΠΕ).

Στα αρχικά στάδια, ορισμένοι επιλεκτικοί μελετητές/τριες⁸ βιάστηκαν να υποστηρίξουν ότι τόσο οι δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης όσο και η διάχυση των ΤΠΕ αποδυναμώνουν τη Γεωγραφική οπτική και τελικά απαξιώνουν το ρόλο της Γεωγραφίας. Ειδικότερα, υποστήριξαν ότι οι γρήγορες, πυκνές και απρόσκοπτες ροές ανθρώπων, προϊόντων και πληροφοριών, από το ένα μέρος του κόσμου στο άλλο, οδηγούν στην ισοπέδωση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των τόπων και παράγουν ομοιογενείς τόπους. Στο πλαίσιο αυτό ο τόπος χάνει τη βασική του ιδιότητα, ως πηγή διάκρισης και διαφοροποίησης, που αποτελεί τη γενεσιουργό αιτία της Γεωγραφίας. Για να θυμηθούμε τα λόγια του πρωτοπόρου Οικονομικού Γεωγράφου August Losch (1906-1954) «αν όλα συνέβαιναν ταυτόχρονα δεν θα υπήρχε ανάπτυξη, αν όλα συνέβαιναν στον ίδιο τόπο δεν θα υπήρχε διαφοροποίηση» (Λυμπεράκη και Σκορδίλη, 2019).

Ωστόσο, οι απόψεις αυτές ποτέ δεν επιβεβαιώθηκαν εμπειρικά. Στην πραγματικότητα, σε καμία φάση δεν μπόρεσαν να υπερκαλύψουν ένα ισχυρό ρεύμα σκέψης που υποστηρίζει ότι η παγκοσμιοποίηση, από τη φύση της, είναι ένα γεωγραφικό φαινόμενο. Εξ ορισμού αναφέρεται σε διαδικασίες που εκδηλώνονται στο μεγαλύτερο μέρος ή και στο σύνολο του πλανήτη καθώς και στην αυξανόμενη αλληλεξάρτηση μεταξύ περιοχών. Είναι απορίας άξιο πώς μπορεί να μελετηθεί, ο κατεξοχήν φορέας της παγκοσμιοποίησης, η υπερρεθνική παραγωγή, αγνοώντας τη διάσταση του χώρου. Οι Πολυεθνικές και Διεθνικές Εταιρίες είναι από τη φύση τους Οικονομικές Γεωγραφικές οντότητες. Ο ορισμός τους και ο λόγος ύπαρξης τους βασίζεται στην ιδέα της γεωγραφικής διαφοροποίησης (Barnes & Sheppard, 2000). Έχει γίνει πια φανερό ότι η συζήτηση για την παγκοσμιοποίηση έχει να επωφεληθεί πολλαπλά από τη Οικονομική Γεωγραφική προσέγγιση του φαινομένου. Μια προσέγγιση επικεντρωμένη στις νέες μορφές άνισης χωρικής ανάπτυξης και ιδιαίτερα ευαίσθητη στα εγγενή χαρακτηριστικά των τόπων και τις μεταβαλλόμενες (οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές, πολιτισμικές, θεσμικές) σχέσεις ανάμεσα σε διαφορετικές κλίμακες. Όπως σωστά παρατηρεί ο Peter

Dicken, η ΟΓ ως συνθετική Κοινωνική Επιστήμη προσφέρει μία από τις καλύτερες οπτικές γωνίες για τη κατανόηση της δυναμικής της παγκοσμιοποίησης (Dicken, 2004).

Όσον αφορά τη μελέτη της διάχυσης των ΤΠΕ μπορούμε να διακρίνουμε δυο διαδοχικές προσεγγίσεις από τη σκοπιά της ΟΓ. Αρχικά, υπήρχε μεγάλη δυσπιστία ως προς το ρυθμό της διάχυσης και τις επιπτώσεις στη χωρική οργάνωση της οικονομικής δραστηριότητας. Μέχρι και τη δεύτερη δεκαετία του 21ου αιώνα πολλές μελέτες δείχνουν τα σοβαρά κοινωνικά και οικονομικά εμπόδια που συναντά η διάχυση των ΤΠΕ και τις περιορισμένες και επιλεκτικές επιπτώσεις τους στην παραγωγή. Η κατάσταση αλλάζει άρδην στη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας και επιβεβαιώνεται η άποψη που είχε διατυπωθεί στις αρχές του αιώνα «*οι επιπτώσεις δραστηριών αλλαγών που έχει επιφέρει η τεχνολογία συχνά υπερεκτιμούνται βραχυπρόθεσμα και υποεκτιμούνται μακροπρόθεσμα*» (Wrigley et al., 2002).

Εντυπωσιακές εξελίξεις στη ψηφιακή τεχνολογία σε συνδυασμό με εξωτερικούς παράγοντες που έδρασαν ως επιταχυντές, όπως η πανδημία, προκαλούν δραστηκές χωροκοινωνικές μεταβολές που αυτήν την περίοδο είναι σε πλήρη εξέλιξη. Οι διαδικτυακές πωλήσεις θέτουν σε αμφισβήτηση το παραδοσιακό επιχειρηματικό μοντέλο της λιανικής πώλησης στον πυρήνα του. Η εξ αποστάσεως εργασία επεκτείνεται όχι μόνο οπουδήποτε αλλά και οποτεδήποτε, καθώς πλέον γίνεται 'σύγχρονη' και διαδραστική τηλεργασία. Νέα επιχειρηματικά μοντέλα οργάνωσης και καινοτομίας αναδύονται με επιτομή τις ψηφιακές πλατφόρμες ως παγκόσμιας εμβέλειας διευκολυντές της δημιουργίας αξίας για τον πελάτη, ή ακόμα και με την συμμετοχή του πελάτη (Westerman et al. 2014). Ενώ, οι πολιτικές Έξυπνης Εξειδίκευσης οι οποίες, σε μεγάλο βαθμό, στηρίζονται σε εφαρμογές ΤΠΕ, κατέχουν δεσπόζουσα θέση στις περιφερειακές πολιτικές. Ωστόσο και σε αυτήν την περίπτωση έχει γίνει αντιληπτή η σημασία της φυσικής γειννίας τόσο μεταξύ επιχειρήσεων όσο και μεταξύ εργαζόμενων εφόσον η συνύπαρξη σε φυσικό χώρο εργασίας ευνοεί την αλληλεπίδραση και την διάχυση της άρρητης γνώσης, την ομαδικότητα και την άμιλλα - συνθηκών πολύτιμων για την ανάπτυξη νέων ιδεών.

Η εικόνα των άρθρων

Συνολικά έχουν καταγραφεί είκοσι ένα (21) άρθρα που χρησιμοποιούν μεθόδους και εργαλεία της ΟΓ και της ΠΑ. Τα τρία από αυτά είναι αμιγώς θεωρητικές συμβολές ενώ, τα υπόλοιπα δέκα οκτώ θεωρητικά ενημερωμένες μελέτες περίπτωσης, επεξεργασίας σειρών στατιστικών δεδομένων και κείμενα κριτικής επισκόπησης ή/και αξιολόγησης χωρικών πολιτικών.

Θεωρητική συζήτηση

Έχουν δημοσιευτεί τρία άρθρα που συνοψίζουν σημαντικές θεωρητικές συζητήσεις που διεξάγονται αυτήν την περίοδο στην ΟΓ και την ΠΑ και προτείνουν κατευθύνσεις έρευνας.

2002 /04	Ντίνα Βαΐου, Nicky Gregshon, & Kristen Simonsen, "Πέρα από την αντιπαράθεση οικονομίας – κουλτούρας στην ευρωπαϊκή συζήτηση για το χώρο".
2012/19	Κωστής Χατζημιχάλης «Άνιση γεωγραφική ανάπτυξη και χωροκοινωνική δικαιοσύνη-αλληλεγγύη: οι ευρωπαϊκές περιφέρειες μετά την οικονομική κρίση του 2009».
2021/37	Δημήτρης Φουτάκης «Χωρική Ανταγωνιστικότητα και Περιφερειακή Πολιτική: μια κριτική επισκόπηση».

Το άρθρο των Βαΐου, Gregshon & Simonsen (2002) επιχειρεί μια κριτική επισκόπηση της συζήτησης που διεξάγεται στο πλαίσιο της «πολιτισμικής στροφής» που μελετά τις μεταβολές του αστικού και περιφερειακού χώρου με επίκεντρο τη σχέση οικονομίας και κουλτούρας και αναδεικνύει βασικές θεωρητικές της ανεπάρκειες.

Το κείμενο του Χατζημιχάλη (2012) επιχειρεί να τονίσει τα θεμελιώδη γεωγραφικά χαρακτηριστικά της πρόσφατης οικονομικής κρίσης και ειδικότερα της κρίσης χρέους στην ευρωζώνη με βάση τις αρχές της άνισης γεωγραφικής περιφερειακής ανάπτυξης. Η ανάλυση επικεντρώνεται στις έννοιες της δικαιοσύνης και της αλληλεγγύης ως ζητούμενα ενός δημοκρατικού προγραμματισμού σε ευρωπαϊκό επίπεδο και υποστηρίζει ότι οι αρχές αυτές δεν έχουν σχέση με το λεγό-

μενο σχέδιο διάσωσης που εκατέστρωσαν η Ευρωπαϊκή Ένωση και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο για την Ελλάδα, την Ιρλανδία και την Πορτογαλία.

Το πρόσφατο κείμενο του Φουτάκη (2021) διατυπώνει μια αυστηρή κριτική στη θεωρητική θεμελίωση και τις κεντρικές έννοιες της χωρικής ανταγωνιστικότητας που αποτελεί τη βάση της περιφερειακής πολιτικής της ΕΕ. Αποτελεί μια σημαντική συνεισφορά στην προσπάθεια να συζητηθεί ξανά η έννοια της ανάπτυξης με κριτικό τρόπο.

ΟΓ: Χωροθέτηση, Χωρική οργάνωση, Παγκοσμιοποίηση

Τα ζητήματα της επιλογής της χωροθέτησης και της χωρικής οργάνωσης της οικονομικής δραστηριότητας ευρίσκονται στον πυρήνα της ΟΓ. Με την πάροδο του χρόνου παρατηρείται μια βαθμιαία υποβάθμιση του ζητήματος χωροθέτησης με αντίστοιχη στροφή του ενδιαφέροντος προς τη μελέτη της χωρικής διάταξης και οργάνωση των δραστηριοτήτων των Διεθνικών Εταιριών (ΔΕ) (Dicken, 2007). Η αναζήτηση αποκάλυψε πέντε σχετικά άρθρα όπως παρουσιάζονται στον πίνακα κατά χρονολογική σειρά. Το πρώτο, το δεύτερο και το τέταρτο άρθρο εστιάζουν σε συμπληρωματικές όψεις της συζήτησης που εξετάζει την οπτική της ΟΓ στην Παγκοσμιοποίηση ενώ, τα υπόλοιπα τρία είναι ανεξάρτητα κείμενα που πραγματεύονται ζητήματα ιδιαίτερου ενδιαφέροντος για την Ελλάδα.

Το πρώτο άρθρο δημοσιεύτηκε το μακρινό 2001 και διατυπώνει την οπτική και τη συνεισφορά της ΟΓ στη συζήτηση για την παγκοσμιοποίηση. Το δεύτερο και το τέταρτο άρθρο δημοσιεύτηκαν το 2010 και 2015, και μελετούν τους κατεξοχήν φορείς της παγκοσμιοποίησης, την Πολυεθνική (ΠΕ) και τη Διεθνική Εταιρία (ΔΕ), από την οπτική της ΟΓ. Εστιάζουν στις νέες μορφές χωρικής οργάνωσης που εφαρμόζουν εταιρίες με διεθνή οργάνωση που εντάσσονται σε παγκόσμιες αλυσίδες αξίας. Το πρώτο παρουσιάζει τις γενικές εξελίξεις ενώ, το δεύτερο εξειδικεύει στις ΔΕ της αγροδιατροφής.

Το άρθρο της Παπαχρόνη (2012) εισάγει τους αναγνώστες με πληρότητα και συστηματικότητα στα χαρακτηριστικά, τη δομή και τις κατηγορίες των συνεργατικών σχηματισμών (Clusters).

2001/02	Σοφία Σκορδίλη, «Η συμβολή της Οικονομικής Γεωγραφίας στη συζήτηση για την παγκοσμιοποίηση: σχόλιο στην πρόσφατη βιβλιογραφία».
2010/16	Σοφία Σκορδίλη, «Η επιλεκτική και ασταθής γεωγραφική επέκταση των διεθνικών εταιριών».
2012/19	Μαργαρίτα Παπαχρόνη, «Πολιτική ανάπτυξης των συνεργατικών σχηματισμών (Clusters)».
2015/25	Σοφία Σκορδίλη, «Εισαγωγή στο αφιέρωμα : Η νέα ερευνητική ατζέντα για τα αγρο-τροφικά συστήματα στην Ανθρωπογεωγραφία και τον Αστικό Σχεδιασμό».
2017/30	Νίκος Καπιτσίνης, «Η κινητικότητα των επιχειρήσεων υπό τις συνθήκες της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης του 2007. Οι μετακινήσεις ελληνικών εταιριών στη Βουλγαρία και οι επιπτώσεις στην επιχειρηματική απόδοση».
2021/38	Βάλια Αρανίτου, Μανόλης Μανιούδης, «Χωρικές και οικονομικές ανισότητες στο λιανικό εμπόριο: η περίπτωση της Αττικής».

Ο Καπιτσίνης (2017) επιχειρεί να εκτιμήσει την έκταση της κινητικότητας και τις επιπτώσεις της στην απόδοση των εταιριών ελληνικών επιχειρήσεων στη Βουλγαρία μετά την πρόσφατη οικονομική κρίση. Το άρθρο τροφοδοτεί τη σχετική συζήτηση που άνοιξε τη δεκαετία του 1990 με νέα δεδομένα που προκύπτουν από εκτεταμένη έρευνα πεδίου.

Τέλος, το φθινόπωρο του 2021, στο πλαίσιο του αφιερώματος με τίτλο «Η νέα εποχή των χωροκοινωνικών ανισοτήτων» το άρθρο των Αρανίτου και Μονιουδάκη αποτυπώνει τους σύγχρονους μετασχηματισμούς στη χωρική και οικονομική διάρθρωση του λιανικού εμπορίου σε σημαντικές περιοχές – εμπορικές πιάτσες της Αθήνας.

ΟΓ: ΠΠΕ

Στο σύνολο των τριών εργασιών, οι δυο πρώτες στηρίζονται σε υλικό ερευνητικών προγραμμάτων και διερευνούν αίτια των χωρικών ανισοτήτων στη διάχυση

των ΤΠΕ, ενώ η πιο πρόσφατη αποτελεί μια από τις πρώτες συνεισφορές στην ελληνική βιβλιογραφία που μελετά τη Γεωγραφία των Κοινόχρηστων Χώρων Εργασίας (ΚΧΕ).

2003/06	Σοφία Σκορδίλη, «Διαδικτυακές τεχνολογίες και συρρίκνωση του χώρου: εμπόδια εφαρμογής στις μικρές επιχειρήσεις απομακρυσμένων περιοχών της υπαίθρου».
2007/14	Ελένη Κιτρίνου, Αμαλία Πολυδωροπούλου, «Τεχνολογίες Πληροφοριών και Επικοινωνιών, τηλεργασία και επιλογή τόπου κατοικίας: η περίπτωση των νησιών του Αιγαίου».
2021 /38	Θανάσης Καλογερέσης, Σοφία Σκορδίλη, Μαρία Τσάμπρα, «Ψηφιακή μετάβαση και άνιση γεωγραφία της εργασίας έντασης γνώσης: Νέοι Κοινόχρηστοι Χώροι Εργασίας στην Αθήνα».

Η πρώτη εργασία (2003) διερευνά τα εμπόδια ενσωμάτωσης διαδικτυακών τεχνολογιών στις μικρές επιχειρήσεις που είναι εγκατεστημένες σε περιοχές της υπαίθρου στην ΕΕ. Η εργασία υποστηρίζει ότι η περιορισμένη πρόσβαση πρέπει να αποδοθεί τόσο σε χαρακτηριστικά των μικρών επιχειρήσεων όσο και, περισσότερο σημαντικά, σε κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά των περιοχών εγκατάστασης.

Οι Κιτρίνου και Πολυδωροπούλου (2007) εφαρμόζουν ένα ποσοτικό μοντέλο για να διερευνήσουν κατά πόσον είναι εφικτό, τα νησιά του Αιγαίου να προσελκύσουν νέους κατοίκους που θα μετεγκατασταθούν για εργαστούν με καθεστώς τηλεργασίας, αν ισχύσουν συγκεκριμένες προϋποθέσεις που θέτουν.

Τέλος, το πρόσφατο άρθρο των Καλογερέση, Σκορδίλη και Τσάμπρα (2021) παρουσιάζει κριτικά τη συζήτηση που διεξάγεται αυτήν την περίοδο στο πλαίσιο της ΟΓ σχετικά με τη σκοπιμότητα της ύπαρξης και τις τυπολογίες των Κοινόχρηστων Χώρων Εργασίας (ΚΧΕ - Co-working Spaces). Ειδικότερα, μελετά τις νέες χωρικότητες της εργασίας έντασης γνώσης και προτείνει μια αδρή αποτύπωση της χωρικής κατανομής των νέων μορφών ψηφιακής εργασίας και επιχειρηματικότητας στην Αθήνα, κατηγοριοποιώντας και αποτυπώνοντας τη γεωγραφία των ΚΧΕ στην πόλη.

ΠΑ: Περιφερειακές ανισότητες, Περιφερειακή Πολιτική στην ΕΕ

Έχουν δημοσιευτεί τέσσερις εργασίες που εξετάζουν την εξέλιξη των περιφερειακών ανισοτήτων και σχολιάζουν κριτικά τις αρχές σημαντικών πολιτικών και εργαλείων που στοχεύουν στην άμβλυνση των περιφερειακών ανισοτήτων στην ΕΕ.

2007/14	Παναγιώτης Αρτελάρης, Γιώργος Πετράκος, Γιάννης Ψυχάρης «Επανεξέταση των περιφερειακών τάσεων σύγκλισης – απόκλισης στην Ευρωπαϊκή Ένωση».
2013/21	Αρτέμης Κουρτέσης, Βασίλης Αυδίκος «Η νέα πολιτική οικονομικής, κοινωνικής και εδαφικής συνοχής 2014-2020: μια πρώτη ανάλυση και κριτική».
2018/32	Παναγιώτης Αρτελάρης, Δημήτρης Καλλιώρας «Το πλαίσιο άσκησης και η αποτελεσματικότητα της περιφερειακής πολιτικής στην Ευρωπαϊκή Ένωση υπό συνθήκες οικονομικής κρίσης».
2019/34	Ελένη Δρακάκη «Η ελληνική εμπειρία της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Συνοχής: Τριάντα χρόνια μετά».

Οι Αρτελάρης, Πετράκος και Ψυχάρης (2007), προκειμένου να εκτιμήσουν την εξέλιξη των περιφερειακών ανισοτήτων σε 10 χώρες – μέλη ΕΕ τη δεκαετία 1990-2000, κάνουν χρήση της μεθόδου των Σταθμισμένων Ελάχιστων Τετραγώνων ώστε να ληφθεί υπόψη ο πληθυσμός κάθε περιφέρειας. Η εργασία αυτή αποκαλύπτει τάσεις απόκλισης των εισοδηματικών επιπέδων των λιγότερο αναπτυγμένων από τις πιο αναπτυγμένες περιφέρειες ενώ, αναλύσεις που παραβλέπουν το πληθυσμιακό μέγεθος υποστηρίζουν ότι κυριαρχούν τάσεις σύγκλισης.

Το άρθρο των Κουρτέση και Αυδίκου (2013), παρουσιάζει τις προτάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την πολιτική Οικονομικής, Κοινωνικής και Εδαφικής Συνοχής, για την προγραμματική περίοδο 2014-2020. Εξετάζονται τόσο τα ποσοτικά χαρακτηριστικά της νέας πολιτικής και οι διαφαινόμενες επιπτώσεις στις ελληνικές περιφέρειες όσο και οι προτεινόμενες μετα-

βολές στο θεσμικό και κανονιστικό πλαίσιο της Πολιτικής Συνοχής.

Το κείμενο των Αρτελάρη και Καλιώρα (2018), εξετάζει την αποτελεσματικότητα της περιφερειακής πολιτικής της ΕΕ σε συνθήκες οικονομικής κρίσης και καταθέτει αιτιολογημένες προτάσεις με γνώμονα την ενδυνάμωση της αποτελεσματικότητας της.

Η εργασία της Δρακάκη (2019), μελετά την εξέλιξη της περιφερειακής πολιτικής της ΕΕ με σκοπό τη διερεύνηση όψεων της ελληνικής εμπειρίας ως προς το ζητούμενο της ευρωπαϊκής συνοχής.

ΠΑ: Περιφερειακές Ανισότητες, Περιφερειακή Πολιτική στην Ελλάδα

Η αναζήτηση αποκάλυψε έξι άρθρα που μελετούν την εξέλιξη των περιφερειακών ανισοτήτων και την αποτελεσματικότητα της περιφερειακής πολιτικής στην Ελλάδα. Στην περίπτωση αυτή η χωρική μονάδα αναφοράς δεν είναι πάντα η μικρότερη από την εθνική κλίμακα χωρική ενότητα, όπως συμβαίνει στην προηγούμενη κατηγορία. Η κλίμακα μελέτης διαφοροποιείται αισθητά και αφορά περιφέρειες αλλά και τον αστικό χώρο και τη μικρότερη κλίμακα (τοπική ανάπτυξη).

Τα δυο πρώτα άρθρα αποτελούν κριτικές συνεισφορές στη συζήτηση που διατυπώθηκε στις αρχές του αιώνα για το διεθνή ρόλο των δυο μεγάλων μητροπολιτικών περιοχών της χώρας.

Οι Σταθάκης και Χατζημιχάλης (2007) σχολιάζουν κριτικά τις προσεγγίσεις για τις διεθνείς πόλεις που εντάσσονται στο πλαίσιο νεοφιλελεύθερων προσεγγίσεων με σκοπό να εξετάσουν κατά πόσον είναι εφικτοί οι στόχοι που έχει θέσει η εθνική κυβέρνηση και η τοπική αυτοδιοίκηση για το διεθνή ρόλο της Αθήνας μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες 2004. Οι συγγραφείς διατυπώνουν έντονες επιφυλάξεις για το κατά πόσον η Αθήνα μπορεί να εξελιχθεί σε μια διεθνή πόλη έστω β επιπέδου. Επιπλέον αμφισβητούν την κυρίαρχη άποψη που υποστηρίζει ότι μια τέτοια εξέλιξη θα έχει θετικές επιπτώσεις όχι μόνο για την μητροπολιτική περιοχή αλλά και για την ευρύτερη χώρα.

Το άρθρο των Θωίδου και Φουτάκη (2012) διερευνά την αντιμετώπιση του «οράματος» για τη Θεσσαλονίκη ως «μητρόπολη των Βαλκανίων» μέσα από τον περιφερειακό προγραμματισμό και τις δημόσιες πολιτικές που υλοποιήθηκαν τη δεκαετία 1990. Περι-

2004/07	Γιώργος Σταθάκης, Κωστής Χατζημιχάλης, «Αθήνα διεθνής πόλη από την επιθυμία των ολίγων στην πραγματικότητα των πολλών».
2006/12	Ελισάβετ Θωίδου, Δημήτρης Φουτάκης, «Μητροπολιτική Θεσσαλονίκη και αστική ανταγωνιστικότητα: προγραμματισμός, μετασχηματισμός και υλοποίηση ενός 'οράματος' για την πόλη».
2010/16	Λόης Λαμπριανίδης, «Το ελληνικό πανεπιστήμιο, ο μεγάλος χαμένος από την πολιτική ίδρυσης περιφερειακών πανεπιστημίων».
2017/30	Ελένη Δρακάκη, «Αθήνα και περιφέρειες: Όψεις πολιτικής οικονομίας του σύγχρονου περιφερειακού προβλήματος στην Ελλάδα».
2021/38	Γιάννης Ψυχάρης, Παναγιώτης Πανταζής, Αναστασία Πανώρη, «Γεωγραφικές διαστάσεις της πολιτικής λιτότητας: διερεύνηση της επίδρασης των μνημονίων στη μείωση των δημόσιων επενδύσεων στις περιφέρειες της Ελλάδας».

λαμβάνει ένα εκτεταμένο θεωρητικό μέρος που εξετάζει τη σημασία των μητροπολιτικών περιοχών μέσα από τα νεότερα θεωρητικά σχήματα της νέας περιφερειακότητας και σχολιάζει κριτικά τις αστικές πολιτικές που προωθούν τη χωρική ανταγωνιστικότητα.

Το άρθρο του Λαμπριανίδη (2010) διερευνά κατά πόσον και υπό ποιους όρους είναι δυνατό τα περιφερειακά Πανεπιστήμια να συμβάλλουν στην τοπική ανάπτυξη. Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι η συμβολή των περιφερειακών Πανεπιστημίων στην πόλη υποδοχής εξαρτάται από το μέγεθος του Πανεπιστημίου σε σχέση με την πόλη εγκατάστασης και, κυρίως, από το πόσον «ριζώνει» στην τοπική κοινωνία.

Το άρθρο της Δρακάκη (2017) μελετά την εξέλιξη των περιφερειακών ανισοτήτων στην Ελλάδα στη «περίοδο του εκσυγχρονισμού» 1993 -2010 και επικεντρώνει στη χωρική – κοινωνική υπεροχή της Αθήνας η οποία, όπως προκύπτει από την ανάλυση, συγκροτήθηκε ως «κέντρο» με τη βοήθεια της πολιτικής και τις επιταγές του κεφαλαίου.

Το άρθρο των Ψυχάρη, Πανταζή και Πανώρη (2021) σχολιάζει του στόχους και τα μέσα της περιφε-

ρειακής πολιτικής όπως αυτά αξιοποιήθηκαν για την αντιμετώπιση της πρόσφατης οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα. Εξετάζει τη γεωγραφική διάσταση των πολιτικών λιτότητας μέσω της ανάλυση της περικοπής των δημοσίων επενδύσεων στις διοικητικές περιφέρειες την περίοδο 2010-18 και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι υπάρχει ανάγκη για μια πιο παρεμβατική πολιτική δημοσίων επενδύσεων προς όφελος των περιφερειών που έχουν πληγεί περισσότερο από την πρόσφατη οικονομική κρίση.

Σύνοψη

Συνοψίζοντας, είναι φανερό ότι η αρθρογραφία για που εντάσσεται στην ΟΓ και την ΠΑ είναι περιορισμένη αλλά έχει αφήσει ένα ισχυρό αποτύπωμα.

Πρόκειται για καλογραμμένα και επαρκώς τεκμηριωμένα άρθρα που εξακολουθούν να διαβάζονται με ενδιαφέρον αν και έχουν δημοσιευτεί πριν από αρκετά χρόνια, ως και δυο δεκαετίες, πριν. Είναι γνωστό ότι το περιοδικό τηρεί απαρέγκλιτα τη συνθήκη της τυφλής κρίσης των άρθρων από δυο, συχνά και τρεις κριτές, ενώ σημαντικός αριθμός υποβολών δεν βρήκε ποτέ διέξοδο στη δημοσίευση.

Τα περισσότερα από αυτά ανοίγουν έγκαιρα στην εγχώρια βιβλιογραφία τις σημαντικές συζητήσεις που διεξάγονται την ίδια περίοδο σε διεθνές επίπεδο. Η μελέτη της παγκοσμιοποίησης από την οπτική της ΟΓ παρουσιάστηκε ήδη από το δεύτερο τεύχος του περιοδικού. Λίγο αργότερα, (2003), σχολιάστηκαν τα εμπόδια διάχυσης των διαδικτυακών τεχνολογιών στις μικρές επιχειρήσεις, ενώ, πολύ πριν την εκδήλωση της πανδημίας που προκάλεσε ένα μεγάλο ενδιαφέρον για τις χωρικές διαστάσεις της τηλεργασίας, ήδη το 2007, είχαν παρουσιαστεί τα περιθώρια για την επέκταση μορφών τηλεργασίας σε απομακρυσμένες περιοχές της υπαίθρου. Πολύ πρόσφατα, στο τεύχος 38, ανοίγουν οι συζητήσεις για τη γεωγραφία του λιανικού εμπορίου και των Κοινόχρηστων Χώρων Εργασίας. Το λιανικό εμπόριο, παρά τη σημαντική οικονομική και κοινωνική συνεισφορά του, παραδοσιακά δεν είχε προσελκύσει το ενδιαφέρον των Κοινωνικών Επιστημών. Οι σύγχρονες οικονομικές αναδιαρθρώσεις έχουν αναδείξει τη σημασία του και η Οικονομική Γεωγραφία του Λιανικού Εμπορίου διαμορφώνεται σε μια δυναμική περιοχή της ΟΓ. Επίσης, η διάδοση των ΚΧΕ αποτελεί

αυτήν την περίοδο ένα θέμα αιχμής στην ΟΓ των ΤΠΕ και αποδεικνύει στην πράξη ότι φυσική παρουσία και συνεργασία εξακολουθούν να είναι καθοριστικές για την αποτελεσματικότητα της συνεργασίας και την ανάπτυξη καινοτομιών την εποχή του κυβερνοχώρου.

Τα άρθρα καλύπτουν μια ευρεία θεματολογία. Τα περισσότερα αποτελούν επεξεργασίες πρόσφατα ολοκληρωμένων ερευνητικών προγραμμάτων και προσφέρουν νέα και καλά τεκμηριωμένη γνώση για μια σειρά επίκαιρα ζητήματα για τη χώρα. Οι αναλύσεις ρίχνουν φως στην κινητικότητα των επιχειρήσεων στη γειτονική Βουλγαρία, τη δομή του λιανικού εμπορίου στην πόλη, στα εμπόδια εφαρμογής διαδικτυακών τεχνολογιών στις μικρές επιχειρήσεις, τις «πραγματικές» τάσεις σύγκλισης και απόκλισης των ευρωπαϊκών περιφερειών, κ.ο.κ. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η συμβολή άρθρων τα οποία σχολιάζουν κριτικά τις αρχές και την αποτελεσματικότητα χωρικών εθνικών και ευρωπαϊκών πολιτικών. Μεταξύ άλλων, οι επεξεργασίες αυτές τροφοδοτούν το δημόσιο διάλογο με επιστημονικά τεκμηριωμένες απόψεις για το διεθνή ρόλο της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, το ρόλο του Πανεπιστημίου στην τοπική ανάπτυξη, την αποτελεσματικότητα της χωρικής κατανομής του προγράμματος των Δημοσίων Επενδύσεων.

Ένα ακόμη σημείο που πρέπει να σχολιαστεί είναι ο πλουραλισμός, τόσο όσο προς τη μορφή των άρθρων, όσο και ως προς την προσέγγιση που υιοθετούν. Το μείγμα των άρθρων είναι σχετικά ισόρροπα κατανομημένο ανάμεσα σε αμιγώς θεωρητικές συμβολές, θεωρητικά ενημερωμένες μελέτες περίπτωσης, επεξεργασίες στατιστικών δεδομένων και κείμενα παρουσίασης, κριτικής και αξιολόγησης χωρικών πολιτικών. Περισσότερο σημαντικά είναι εμφανές ότι το περιοδικό δίνει βήμα σε εναλλακτικές προσεγγίσεις, αρκεί να ικανοποιούν βασικά κριτήρια επιστημονικής επάρκειας. Νομίζω δύσκολα θα βρούμε σε κάποιο επιστημονικό περιοδικό εργασίες που προσεγγίζουν την έννοια της άνιση περιφερειακής ανάπτυξης με βάση τις έννοιες της χωρικής δικαιοσύνης και αλληλεγγύης και ασκούν αυστηρή κριτική στην έννοια της χωρικής ανταγωνιστικότητας, μαζί με εργασίες που εκτιμούν τις περιφερειακές ανισότητες αποκλειστικά με επεξεργασίες στατιστικών δεδομένων.

Όλα τα παραπάνω συνηγορούν ότι ο απολογισμός όσον αφορά την ΟΓ και την ΠΑ για τα πρώτα 22 χρόνια αδιάλειπτης παρουσίας του περιοδικού είναι, χωρίς

αμφιβολία, θετικός. Ωστόσο, εύκολα εντοπίζονται και κάποιες αδυναμίες που θα μπορούσαν να διορθωθούν.

Πράγματι, πολλά από τα άρθρα ανοίγουν έγκαιρα πολύ ενδιαφέρουσες συζητήσεις αλλά, σε μεγάλο βαθμό, παραμένουν αποσπασματικές προσπάθειες χωρίς συνέχεια. Το πρόβλημα αυτό είναι ιδιαίτερα εμφανές στην επιστημονική περιοχή της Οικονομικής Γεωγραφίας όπου οι εργασίες καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα θεματικών αλλά οι συνέργειες και οι διασυνδέσεις με άλλα άρθρα του περιοδικού παραμένουν εξαιρετικά αδύναμες. Η αδυναμία αυτή δεν είναι τόσο εμφανής στην πιο συνεκτική ομάδα των άρθρων που εξετάζονται ζητήματα περιφερειακής ανάπτυξης και πολιτικής.

Στα προηγούμενα τονίστηκε η σημαντική συμβολή του περιοδικού στην ανάδειξη ζητημάτων που έχουν μια ιδιαίτερη σημασία και επικαιρότητα για την Ελλάδα. Από την άλλη πλευρά βέβαια θα μπορούσε κάποιος/α να ισχυριστεί ότι ο μονομερής προσανατολισμός σε ελληνικά θέματα δημιουργεί μια εσωστρέφεια. Θα ήταν σημαντικό να φιλοξενήσει το περιοδικό και άρθρα που παρουσιάζουν παραδειγματικές περιοχές και καλές πρακτικές από τη διεθνή εμπειρία. Η πρόταση αυτή συνδέεται με το σταδιακό άνοιγμα του περιοδικού στο διεθνή χώρο. Σε πρώτη φάση θα ήταν σκόπιμη η έκδοση θεματικών αφιερωμάτων με διεθνή προσανατολισμό στην αγγλική γλώσσα.

Εξακολουθώ να υποστηρίζω την άποψη, που είχα διατυπώσει και σε σχετικό σημείωμα με αφορμή την έκδοση του 30^{ου} τεύχους του περιοδικού, ότι η σταδιακή διεθνοποίηση του περιοδικού με τελικό στόχο τον ευρετηριασμό του σε σημαντικές βάσεις βιβλιογραφικών δεδομένων είναι μονόδρομος για την ένταξη του στη διεθνή κοινότητα, την προσέλκυση νέων υποβολών και τελικά τη μεσοπρόθεσμη βιωσιμότητα του. Οι *Γεωγραφίες* πρέπει να δείξουν ισχυρά αντανakλαστικά και ικανότητα προσαρμογής για να γιορτάσουν, ακριβώς σε πέντε χρόνια, το 50^ο τους τεύχος.

Σημειώσεις

2. «what is where and why and so what?», Hoover and Giaratani, F. (1985) στο Λαμπριανίδης, 2002.

3. Εκδόθηκε το 1925 από το Πανεπιστήμιο Clark στη Μασαχουσέτη.

4. Λακριντής, Θ. και Πάντος, Π. (2015) «Ο ρόλος του ανθρώπινου παράγοντα στην Ελλάδα της κρίσης: Η εμπειρία των κοινωνικών συνεταιρισμών», *Γεωγραφίες*, 26, 93-105.

5. Ιακωβίδου, Ο., Κουτσού, Σ., Παρταλίδου, Μ. και Αλεμπάκη, Μ. (2010) «Τυπολογίες γυναικείας επιχειρηματικότητας στην ύπαιθρο της Βόρειας Ελλάδας», *Γεωγραφίες*, 16, 76-96.

6. Τσάρτας, Π. και Σταυρινούδης, Θ. (2010) «Ευρωπαϊκή διεύρυνση, ευκαιρίες και απειλές για τους ελληνικούς τουριστικούς προορισμούς και τις ελληνικές τουριστικές επιχειρήσεις», *Γεωγραφίες*, 16, 32-51.

7. Ψυχάρης, Γ. και Πετράκος, Γ. (2001) «Η σημασία του χώρου στις οικονομικές επιστήμες: επιστημονικές εταιρίες, ρεύματα σκέψης και ακαδημαϊκή διδασκαλία», *Γεωγραφίες*, 2, 40-52.

8. Μεταξύ άλλων, ήδη από το 1970 ο Alvin Toffler είχε προβλέψει τον «θάνατο της Γεωγραφίας». Αρκετά αργότερα, το 1987, ο κοινωνιολόγος Manuel Castells υποστήριξε ότι ο «χώρος των τόπων», ο χώρος με την παραδοσιακή αντίληψη που ίσχυε για όλον τον 20^ό αιώνα, έχει εκτοπιστεί από τον αποχωρικοποιημένο «χώρο των ροών». Ενώ στις αρχές της δεκαετίας 1990 ο Γεωγράφος Richard O' Brien, προφανώς επηρεασμένος από τον απόηχο της έκδοσης του πολυσυζητημένου (και αμφιλεγόμενου) βιβλίου του Francis Fukuyama περί του τέλους της Ιστορίας, υποστήριξε ότι έχει έλθει και το «τέλος της Γεωγραφίας» (Λυμπεράκη και Σκορδίλη, 2019).

Βιβλιογραφία

- Λαμπριανίδης Λ. (2002), *Στοιχεία Οικονομικής Γεωγραφίας*, Αθήνα: Πατάκης.
- Λυμπεράκη, Α., Σκορδίλη, Σ. (2019) *Οικονομική Γεωγραφία: Οι Νέες Συντεταγμένες του Χάρτη της Χωροθέτησης και Χωρικής Οργάνωσης της Οικονομικής Δραστηριότητας*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.
- Χατζημηγάλης, Κ. (2018) *Τοπία της Κρίσης στη Νότια Ευρώπη*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Amin, A. & Thrift, A. (1995), *Globalization, Institutions and Regional Development in Europe*, Oxford: Oxford University Press.
- Barnes, T. & Sheppard, E. (2000), «Introduction: The Art of Economic Geography», in T. Barnes, & E. Sheppard (eds.), *A Companion to Economic Geography*, Blackwell, 1-8.
- Dicken, P. (2004), «Geographers and “globalization”: (yet) another missed boat?», *Transactions of the Institute of British Geographers*, 29, 5-26.
- Dicken, P. (2007) *Global Shift: Mapping the changing contours of the world economy*, Sage.
- Morgan, K. (1997), «The learning region: institutions, innovation and regional renewal», *Regional Studies* 31, 491-504.
- Storper, M. (1997), *The regional world: territorial development in a global economy*, Guilford Press.
- Westerman, G., Bonnet, A., McAffie, A. (2014), *Leading Digital: Turning Technology into Business Transformation*. Harvard Business Press
- Wrigley, N. Lowe, P. and Currah, A. (2002) “Retailing and E-tailing”, *Urban Geography*, 23:2, 180-197.